

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

ADATOK A HONFOGLALÁSKORI TEGEZ SZERKEZETÉHEZ

I.

Sok szó esik napjainkban a steppei nomád harcos félelmetes fegyveréről, az íjról. Pontosan ismerjük szerkezetét, előállításának mérnöki pontosságú menetét.¹ Felszerelésének másik fontos darabjáról, a tegezről azonban eléggé hiányos a tudásunk. A magyar nyelv „tegez” szava ugor eredetű, de e fegyver szerkezete biztosan sok változáson ment keresztül, amíg honfoglaló őseinkkel eljutott a Kárpát-medencébe.²

A tegez elsőként a mezopotámiai népeknél tűnik fel, ahol az íjat és a nyilakat is egy közös tartóban hordták a hátukon.³ A steppei szkíták lovas életmódjuknak megfelelően a derekukra csatolták a gorütoszt, amely faléccel szilárdított bőrből készült. A nyilak nálunk már a gorütosz egy külön rekeszében voltak. Az i. e. II. századra kialakult a két, szorosan egymás mellé simuló hengeres tartóból álló kettős tegez, s innen már csak egy lépés volt az íj- és nyíltegez különválása⁴. Az V. századi tak-i-busztáni relief már egy alul-felül kiszélesedő formát mutat, amelyben a nyilak hegyükkel felfelé állnak.⁵ Az utóbbi jelenségnek az az oka, hogy az erre az időre kialakuló súlyos háromtollú nyílhegyek lovaglás közben átszakították volna a tegez vékony deszkából készített alját. Ilyen típusú fegyver került a Kárpát-medencébe az avarokkal s később a honfoglaló magyarokkal.⁶

II.

Kutatóink kezdetben nem ismerték fel a sírokban talált rozsdamarta vaspálcák szerepét. *Nyáry A.* nyeregvereteket látott bennük,⁷ *Jósa A.* pedig a bezdédi sírok feltárásánál kard vagy „acél íj” maradványainak vélte őket.⁸

Miként a honfoglaláskor régészeti emlékeinek kutatása során annyi másban, az úttörő szerep itt is *Nagy Gézáé*, aki a pilinyi leletekben helyesen ismerte fel a tegez maradványait.⁹ Századunk elején *Hampel J.* foglalta össze az addigi ismereteket,¹⁰

¹ FÁBIÁN GYULA: *Archaeologia experimentalis. Honfoglaláskori magyar íj rekonstruálása* Természettudományi Közlöny 98. (1967.) 98—101.

² A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára III. szerk. BENKŐ LORÁND Bp. 1976. 873.

³ U. KÓHALMI KATALIN: *A steppék nomádjá lóháton, fegyverben* (Bp. 1972.) 51.

⁴ Uo. 54., 80—82.

⁵ G. HERRMANN: *The Iranian Revival*. (Oxford, 1977.) 135.

⁶ U. KÓHALMI K., i. m. 106.

⁷ NYÁRY ALBERT: *Temető királyságunk első századából* Arch. Ért. 22. (1902) 221.

⁸ JÓSA ANDRÁS: *A bezdédi honfoglaláskori temető* Arch. Ért. 16. (1896.) 394., 401., 402.

⁹ NAGY GÉZA: *A magyar középkori fegyverzetről* Arch. Ért. 10. (1890.) 294. ua.: *A hun-avar és a magyar pogánykori sírleletek jellemzése* Arch. Ért. 13. (1893.) 320—322.

¹⁰ HAMPEL JÓZSEF: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről* (Bp. 1907.) 39—43.

majd *Kada Elek*¹¹, *Kislégghi Nagy Gyula*¹² és *Jósa A.*¹³ pontos leírásai bővítették tovább a tudásunkat. Utóbbi már rekonstrukcióval is megpróbálkozott.¹⁴

Az ímént említett lelkes kutatók munkája teremtette meg az alapot ahhoz, hogy *Zichy István* már lényegesen pontosabb képet rajzolhasson a tegezről. Az összegezésen túl az ő jelentős érdeme, hogy felfigyel a szasszanida ezüst tálakon és a közép-ázsiai freskókon látható párhuzamokra, s ezek nyomán rekonstruálja a magyar fegyvert.¹⁵

A következő állomás *Cs. Sebestyén Károly* munkássága, aki a szegedi múzeum leleteinek vizsgálata során sok részletkérdésre adott választ.¹⁶

László Gyula főként a kun és az avar tegez szerkezetével foglalkozott, s az utóbbi mintájára rekonstruálta a kenézlői 11. számú sír tegezének a száját is.¹⁷

Újabbán *Dienes István* közölt adatokat a tegez oldalának nyithatóságáról és a szájszerkezet vereteiről.¹⁸

III.

Az alábbiakban a hódmezővásárhely-nagyszigeti X—XI. századi köznépi temető 22. sírjából előkerült tegez elemzése kapcsán szeretnénk néhány részletkérdés megoldásához adatokat szolgáltatni, illetve rávilágítani a még tisztázásra váró problémákra.

A sírban középkorú férfi nyugodott. Koponyája két oldalán, a halántékcsont mellett egy-egy nyitott ezüst hajkarikát találtunk, (I. tábla 1—2) bal combcsontjánál pedig csiholóacél és vaskés került elő (I. tábla 6—7).

Jobb alkarjától bal térdéig húzódtak a tegez vasalásának maradványai. A láb-szárazak környékén látható vasalásmaradványok szintén a tegezhez tartoztak, de az ürge szétdőltá őket. (I. tábla sírrajz) A tegez épen maradt felső harmadát in situ kiemeltük, majd restaurátor segítségével szétbontottuk.¹⁹ A továbbiakban szerkezeti elemek szerint tárgyaljuk az anyagot, bevonva a megfigyelések körébe a X. századi algyői és Szeged — Csongrádi sugárúti leleteket is.²⁰

¹¹ KADA ELEK: Talfáji lelet Arch. Ért. 32. (1912.) 324.

¹² KISLÉGGHI NAGY GYULA: Lovas halomsírokról Torontál megyében Arch. Ért. 24. (1904.) 419—420.

¹³ JÓSA ANDRÁS: Honfoglaláskori sírok Tuzséron Arch. Ért. 20. (1900.) 216—221.

¹⁴ JÓSA ANDRÁS: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban Arch. Ért. 34. (1914.) 317.

¹⁵ ZICHY ISTVÁN: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai Turán (1917.) 152—165.

¹⁶ CS. SEBESTYÉN KÁROLY: A magyarok íjja és nyila Dolgozatok 8. (1932.) 206—222.

¹⁷ LÁSZLÓ GYULA: Adatok a kunok tegezeről Népr. Ért. (1940.) 51—59. A koroncoi lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. 27. (1943.) 49. (39. kép, 24. jegyzet), 57. (84. jegyzet) A honfoglaló magyar nép élete (Bp. 1944.) 342—344. Études archeologiques sur l'histoire de la société des avars Arch. Hung. 34. (1955.) 224—226. (XXXVII—XLI. t.)

¹⁸ DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok In: Orosháza története és néprajza I. szerk. Nagy Gy. (Orosháza, 1965.) 144. A Magyarhomorogon feltárt és in situ kiemelt tegezsájról ugyanó: Rég. Füz. SER. I. No. 15. (1963.) 58. ua.: A honfoglaló magyarok (Bp. 1972.) 20. kép

¹⁹ Az említett lelőhelyen GAZDAPUSZTAI GYULA folytatott leletmentő ásatást 1957—58-ban, I. erről Rég. Füz. 10. (1958.) 41., valamint Rég. Füz. II. (1959.) 53—54. Ugyanitt 1982. III. 15—22. között B. NAGY KATALIN irányításával a JATE régészhallgatói végeztek leletmentést, köztük e sorok írója is, akinek így lehetősége nyílt végig figyelemmel kísérnie a tegez feltárását. A temetőből az ásatások során eddig 29 sír került elő. Jellemző leletei: összehajtott löbörös temetkezés, kéttagú csüngők, lépcsős fejű gyűrű, S végű hajkarikák, huzalkarperecek, I. László ezüst dénára. A GAZDAPUSZTAI GY. által feltárt sírokat KOVÁCS ISTVÁN elemezte: X—XI. sz-i temető Hódmezővásárhely—Nagyszigeten (szakdolgozat, 1967., JATE BTK Kézirattára). Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a még közöletlen lelet feldolgozási jogának átengedéséért, önzetlen segítségéért B. NAGY KATALINNAK, TROGMAYER OTTÓNNAK és FODOR ISTVÁNNAK a feldolgozás során nyújtott támogatásaikért, értékes útmutatásaikért. SZŐKE ÁGNESNEK a szép rajzokért tartozom hálával.

²⁰ Köszönettel tartozom KÜRTI BÉLÁNAK is, aki lehetővé tette számomra, hogy idézzek, még publikálatlan anyagát megvizsgálhassam, s munkámat hasznos tanácsaival is segítette.

IV.

A nagyszigeti tegez esetében hiába keressük a hasonló leleteknél található ovális fenékpántot. Az oldalpálcák alsó végei 8 cm-re voltak egymástól, de ez az adat csak tájékoztató jellegű, mert állati bolygatás következtében azok bizonyos mértékben elmozdultak eredeti helyzetükből. (I. tábla sírrajz)

Utaltunk már a csontváz lábszárai mellett, másodlagos helyzetben előkerült s eredetileg valószínűleg a tegezhez tartozó vasalásokra. Ezek közt található egy 5,3 cm és egy 6 cm hosszú vastöredék. Mindkettő 1,2 cm széles, s enyhén keskenyedik egyik vége felé. (III. tábla 7—8) E lemezek azonban a legkisebb mértékben sem hajlanak meg, szegek nem ütik át őket, s alsó lapjukon is inkább bőrre, mint fára emlékeztető nyomok láthatók. Úgy véljük ezért, hogy nem lehettek a fenékpánt részei.

A fenékpánt hiánya azonban nem egyedi eset. Az általunk megvizsgált anyagban az algyői 25. sír tegezeről is hiányzik, s nem lették meg Szakálháton sem.²¹ (V tábla I) A klasszikus példa a kenézlői 11. sír lehet. *Jósa A.* leírása szerint a korongalakú, 10 cm átmérőjű vastag bőr- és farétegekből álló tegezfeneket itt 24 bronz szeggel rögzítették az oldalfalhoz.²² A kelet-európai analógiák sorában sem jellemző hasonló pántok alkalmazása, többnyire megelégedtek azzal, hogy a nyírfakéreg vagy bőr oldalfalat egyszerűen odaszegelték a fenékdeshöz.²³

A nagyszigeti sírban a váz bal térdje mellett találtunk egy 1,3 cm hosszú vasszőget, hozzározdásodott farostokkal. (III. tábla 13) Talán gondolhatunk arra, hogy a fenékdeshka rögzítésében volt szerepe. Még több hasonló szög is tartozhatott ide, de ezeket az ürge valószínűleg elhordta.

A Csongrádi sugáru I. valamint az algyői 18. és 92. sírokban megtalálható a nagyjából ovális alakú vaspánt, alsó lapján farostnyomokkal hosszú szegekkel. Ez ismételt bizonyítéka annak, hogy a tegez fenéke deszkából készült.²⁴

V.

Nagyszigeten oldalpálcák a tegez alsó végén voltak, valamint a felső harmadában, a nyakpánthoz csatlakozva. Az előbbieik félkör átmetszetűek, mindkét végük törött, így szegecs nem figyelhető meg rajtuk. (III. tábla 4;9) Annál érdekesebbek számunkra az utóbbiak. A bal oldali pálcá az élén áll, s rombusz alakú lapocskában végződik, melyet szegecs tör át. (II. tábla) A szegecs végét visszakalapálták, s bőrdarabok, valamint farostok tapadnak hozzá. A jobb oldali merevítőn a nyakpánt alatt egy fül van, két oldalán szegeccsel, amelyek mellől szerves anyag (bőr?) maradványai kerültek elő (II. tábla) Ez a pálcá azonban nem az élén feküdt, hanem 40 fokos szöget zárt be a sír aljával. Mindkét pálcát kovácsforraszos módszerrel — tehát a vasrészeket megfelelően felhevítve összekalapálták — hozzáerősítették a nyakpánthoz, s még egy szegeccsel is megerősítették őket. Ez az eljárás általános volt valamennyi általunk megvizsgált honfoglaláskori tegez esetében.

A nyak vaspántja 8,5 cm átmérőjű, 1,5 cm széles, alján farostok találhatóak, (szá iránya a tegez tengelyének irányában fut), valamint egy 6 mm hosszú, vissza-

²¹ BÁLINT ALAJOS: A szakálhái kora-középkori temető Dolgozatok 12. (1936.) 214. (I. ábra)

²² JÓSA A.: Honfoglaláskori emlékek... (1914.) 317.

²³ Csontpántokat inkább a tegez nyakára szoktak szerelni. Erről bővebben Ю. С. Худяков: Вооружение Енисейских кыргызов 6—12. вв. (Новосибирск, 1980.)

²⁴ Erről korábban ЗИЧУ I., A honfoglaláskori tegez... (1917.) 158. ua. Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 215.

kalapált végű szegecs. (II. tábla, III. tábla I) A nyakpánt egyébként valamennyi eddig talált tegezünk esetében félkör alakú, sohasem fut teljesen körbe, miként a fenékpánt.²⁵

László Gy. fogalmazta meg a kun tegezokról írott dolgozatában, hogy míg azok oldalai íveltek, a magyaroké egyenes.²⁶ Úgy tűnik azonban, hogy a helyzet nem ilyen egyértelmű. A nagyszigeti tegez jobb oldali merevítőpálcája kifelé ível, s úgy vélem, e jelenséget nem tulajdoníthatjuk a föld nyomása okozta elváltozásnak. Már Jósa A. hangoztatta a bezdédi leletek kapcsán, hogy a vastöredékek „gyenge ívben” futnak.²⁷ A talfáji²⁸, tuzséri²⁹, szeredi³⁰ emlékek is ilyen formát mutatnak. Valószínű tehát, hogy a honfoglaló magyarok tegezének oldala enyhén ívelt volt, a kérdés azonban csak újabb, jól dokumentált leletek segítségével lesz eldönthető.

Előfordul, hogy az oldalpálcákat rögzítő szegecscek bronzból készültek. (Algyő 92; Kenézli 11., 29. sír). Ez eléggé ritka jelenség, úgy tűnik, inkább a X. századra datálható leletekre jellemző.

Főként a régebbi publikációkban fordult elő, hogy az oldalpálcák kiszélesedő végződéseit nyílcsúcsnak vélték. Az elmúlt évtizedekben több elmélet is született a sírokban található nyílcsúcsok számából kiindulva. László Gy. rangjelző szerepet tulajdonít nekik, Dienes I. pedig a hitvilággal hozta őket összefüggésbe.³¹ Nem árt azonban az óvatosság, főként a régi feltárások leleteinek értékelése esetében. Példaként álljon itt a bezdédi temető 8. sírja.³² Jósa A. ekkor még a tegezék létét sem ismerte fel,³³ s úgy tűnik, több oldalpálca végét tévesen nyílcsúcsnak határozta meg. Egyébként már a publikáció során is elnézte a számot, mert 8 nyílcsúcsról ír, s 9 ilyen töredéket szerepeltet a rajzon!³⁴ Ezek közül néhány azonban inkább tegezveretnek látszik.

Nem találtam olyan adatot, amely arra mutatna, hogy a vaspálcák végigfutnának a tegez oldalán, aljától megszakítás nélkül a nyakpántig.³⁵ Nagyszigeten a nyakpánt-ról induló pálcák alsó végződése megvan, így hosszuk világosan megállapítható. A tegez aljáról induló pálcák töredékesek ugyan, de ha a másodlagos helyzetben előkerült maradványokat hozzájuk illesztjük, akkor is csak néhány centiméterrel nő a

²⁵ Cs. SEBESTYÉN K. négyszögletes nyakpántot rekonstruált, ami körül fogná a tegez nyakát, vagy elől hiányzik, ez esetben csak oldalt és hátul lenne meg: i. m. 220. Ilyen szerkezetnek azonban a leletekben nincs nyoma. Legújabbán BALINT Cs. is körbefutó nyakpántról írt: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I: I szerk. HAJDÚ P.—KRISTÓ Gy.—RÓNA—TAS A. (kézirat, Bp. 1976.) 140. Megfigyelésem szerint a nyakpánt (vagy egy ugyanolyan ívben futó nyakpálca) mindig félkör alakú volt, s a tegez testének elülső oldalán helyezkedett el.

²⁶ LÁSZLÓ Gy., Adatok... (1940.) 54.

²⁷ JÓSA A., A bezdédi... (1896) 392., 401., 402.

²⁸ KADA E., A talfáji lelet... (1912.) 324.

²⁹ JÓSA A., Honfoglaláskori sírok Tuzséron... (1900.) 216—221.

³⁰ TOČIK, A., Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei Arch. Slov. (1968.) 41—42., 44—45.

³¹ LÁSZLÓ Gy., A kolozsvári Zápolya utcai honfoglaláskori temető Erdélyi Múzeum XLVII. (1942. 4.) 582. ua. A honfoglaló magyar nép élete (Bp. 1944.) 132. DIENES I., A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmek in: szerk. HAJDÚ P., Uráli nyelvrokonaink (Bp. 1975.) 96. ua. A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai in: szerk. HOPPÁL M.—ISTVÁNOVITS M., Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3. (Bp. 1978.) 38—39. ua. Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur Zeit der Landeseroberung Alba Regia 17. (1979.) 88—89.

³² JÓSA A., A bezdédi... (1896.) 398.

³³ uo. 394., 401., 402.

³⁴ uo. 397. Úgy vélem, a nyílcsúcsoknak sem a rangjelző, sem a hitvilági szerepét nem sikerült még megnyugtatóan bizonyítani.

³⁵ BAKAY K. ílymódon rekonstruálta a Letkés-Téglágető I. temető 59. sírjának tegezét. A sír-rajzból világosan látszik, hogy merevítő pálcák csak a tegez alján és felső harmadában voltak: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén St. Com. 6. (1978.) XL., 86. rajz.

hosszuk. Az ürge által bolygatott vasak közül egy pálcadarab és egy pálcavégződés az alsó oldalmerevítőkhöz tartozhatott. A tegez jobb oldalához csatlakozhatott a szintén elmozdított fül is. (III. tábla 3—6)

Általánosnak mondható tehát, hogy vaspálcákat leginkább a tegez felső harmadára szereltek, ahol a nyakpánttól 20—25 cm-re nyúlnak le. Általában az a hosszabb, amelyik a függesztőfüleket is magába foglalja. Nem ritka, hogy a fenékpántról is nyúlnak fel pálcák, hasonló hosszúságban.³⁶

Érdekes módon az avar leletanyagban sehol sem találunk hasonló oldalmerevítőket. Csont- vagy nagyon ritkán fémlemezekkel is csak a tegez száját látták el, inkább díszítő szándékkal. Erre a későbbiekben még vissza fogunk térni.

A magyar őstörténet számára nagyon fontos Volga — Káma - vidék VIII—IX. századi leletanyagában csak bronz vagy vas, esetleg csont függesztőfüleket találunk, a tegez oldalát merevítő vaspálcát sehol sem. Bolsije Tarhaniban³⁷ Bolsije Tiganiban (12., 24., 28., 33. sírokban)³⁸ is csak e függesztőfülek kerültek elő. Hasonlót ismerünk Arcibasevóból³⁹, Sarkelből⁴⁰. Utóbbi lelőhelyről ismerünk olyan tegezt is, amely széles, a végükön csont függesztővel ellátott szalagokon lógott.⁴¹ (IV. tábla 3) Legjobban még a karanaevói lelet füle hasonlít a magyar tegezveretekhez. *Mazsitov* két bronz függesztőfület közöl innen, amelyeket a tegez egymással szemközti oldalain helyez el.⁴² (IV. tábla I)

Az említett két bronz függesztőfülnek méretben és megformálásban szinte pontos párját ismerjük Jásszentandrás — Sárástanyáról.^{42/a} Az itt előkerült két függesztőfül szintén bronzból készült, ami tudomásom szerint egyedülálló a X—XI. századi Kárpát-medencei leletanyagban. A kerek átmetszetű fül mindkét oldalán hosszú, háromszög-átmetszetű, nádlevél alakú lapban végződik, amelyeket hosszú, ugyan-csak bronzból készült szegecsekkel erősítettek a tegez oldalához.

Hasonló tegezfüggesztőről tudósít *Sztancsó Sztancsev* is. Ez utóbbi lelet Pliszkában került napvilágra a palotaásatás során.^{42/b} Formailag és méretek tekintetében megegyezik a fentebb ismertetett két lelettel.

Az elmondottak alapján valószínűnek tartjuk, hogy a jásszentandrási lelet ősi hagyományokat őrzött meg, s honfoglaláskori leletanyagunk korai rétegéhez tartozik.

³⁶ Cs SEBESTYÉN K., i. m. 215.

³⁷ В. Ф. Голынг—А. Х. Халиков: Ранние болгары на Волге (Москва, 1964.) 49—50.

³⁸ E. A. CHALIKOVA — A. H. CHALIKOV: Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigan) Rég. Füz. Ser. II. No. 21. (Bp. 1981.) 22—23. (X. t. 23.), 35. (XX. t. 16.), 38. (XXIII. t. 15.), 42. (XXVI. t. 5.)

³⁹ А. К. Амброс: Восточноевропейские и среднеазиатские степи 5— первой половины 8. вв. In: ред. С. А. Плетнева: Степи Евразии в эпоху средневековья Археология СССР. (1981.) 16. (рис. 5. 29)

⁴⁰ С. А. Плетнева: Салтово-маяцкая культура In: ред. С. А. Плетнева: Степи Евразии в эпоху средневековья А. СССР. (1981.) 74. (рис. 36. 3)

⁴¹ С. А. Плетнева: Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях МИА. 62. 137 (рис. II.)

⁴² Н. А. Мажитов: Курганы Южного Урала 8—12. вв. (Москва, 1981.) 116. (рис. 11.) Valószínűbbnek tartom, hogy a függesztőfülek a tegez ugyanazon oldalán, egymás alatt helyezkedtek el, hisz funkciójukat igazán csak így tölthették be.

^{42/a} A leletre Fodor István hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni. Az említett függesztőfüleket és az ugyanitt előkerült egyéb leleteket a honfoglaláskori corpus Szolnok megye anyagát bemutató kötetében fogják közölni.

^{42/b} Ст. Станицев: Материали от дворцовия център в Плиска Известия на Археологическия Институт XXIII. (София 1960.2/3—65./обр. 5.) A lelet szórványként került elő a palotaásatás során, így a tegez szerkezetéről, amelyhez tartozott, semmit nem tudunk.

Úgy tűnik tehát, hogy hosszú merevítő vaspálcákat csak a honfoglaló magyarok szereltek e fegyverre, s e vívmány alkalmazására csak a Kárpát-medencébe való költözés utáni időszakból vannak adataink. Kivételt csupán két, Ukrajna földjéből előkerült lelet képez. Kievben a 113. sírból egy tarsolyfüggesztő veret, övveretek, lószerszám, lándzsa, balta, agyagedény társaságában tegez bőr, fa és vasrészei is előkerültek.^{42/c} A fa- és bőrmaradványok a tegez anyagához szolgáltatnak értékes adatokat (erről a későbbiekben még bővebben lesz szó), a vasalások pedig pontosan megegyeznek a Kárpát-medencéből ismert tegezek szerelékeivel.

Csernyigovban a 16. számú kurgánban találtak vas oldalpálcákkal, függesztőfülekkel, szegecsekkel ellátott tegezt, amelyhez még vasszegekkel átütött, félkör alakú, a tegez alját körbefogó fenékpánt is csatlakozott.^{42/d}

A függesztőfülek nagy része Kelet-Európában, mint láttuk, bronzból készült. Talán e hagyomány emléke, hogy az oldalpálcákat néha még nálunk is bronz szegecsekkel ütik át. (L. 6. oldal)

Valószínűleg használtak azonban őseink minden vasalkatrész nélküli tegezt is. Erre utal az, hogy honfoglaláskori temetőinkben gyakran találunk szorosan egymás mellett, lapjukkal összerozsdásodott nyílcsúcsokat, minden tegezre utaló egyéb nyom nélkül. Feltételezhető, hogy ez esetben fém alkatrész nélküli tegezről van szó.⁴³ Bőségesen lehetne sorolni e jelenség keleti analógiáit, de emeljük ki közülük csupán a tankeevkai temetőt. Itt a 866 sír egyikéből sem került elő tegezmaradvány, jóllehet számos alkalommal találtak nyílhegyköteget! (40., 42., 351., 665., 667., 703., 770., 778., 825, sírok.)⁴⁴ Ennél is többet mond számunkra a bolsije tigani temető 37. sírja.

^{42/c} M. K. Каргер: Древний Киев I—II. (Москва—Ленинград 1958) 184. (рис. 32.)

^{42/d} Д. I. Бліфелд: Древньоруський могильник в Чернігові Археологія XVIII. (1965.) (табл. 5. 1—2)

Kijev és Csernyigov földjéből már eddig is számtalan olyan lelet került elő, ami szoros kapcsolatot mutat honfoglalóink hagyatékával, vagy éppen magyar mesterek művének tekinthető. A teljesség igénye nélkül utalnék itt a csernyigovi ivókürtökre, 1. erre LÁSZLÓ GY., A népvándorlaskor művészete Magyarországon (Bp. 1974.) 94—95., utal arra is, hogy az itt ábrázolt tegez alakja megegyezik a honfoglaláskori magyarokéval. Az ivókürtökről 1. még FERTICH N., A honfoglaló magyarság fém-művészete Arch. Hung. XXI. (1937.) 26. A kijevei és a csernyigovi veretes tarsolyokról legutóbb DENEŠ I., Honfoglaláskori tarsolyainkról Fol. Arch. XVI. (1964.) 108—109. és FODOR I., Verecke híres útján... (Bp. 1975.) 210., úő: Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland (Archäologische Beiträge) Acta Antiqua et Archaeologica XX. (Szeged, 1977.) 87—101. A kijevei kardról és a Hojnovszkij-szabyláról összefoglalóan FODOR I., Verecke... (1975) 205—210. A kijevei Gyeszjatyina templom alapozása alatt fekvő sírokból előkerült öveknek a honfoglalókéhoz való hasonlóságáról 1. DENEŠ I., A karancslapujtói honfoglaláskori öv és mordvinföldi hasonmása Arch. Ért. 91. (1964.) 33. Az említett kijevei és csernyigovi temetők a fejedelmi družsina tagjait rejthetik 1. erre BAKAY K., Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez Dunántúli Dolgozatok I. (Pécs, 1965.) 24., s a — valószínűleg különböző nemzetiségű — harcosokhoz FODOR I. szerint jobbra békés, kereskedelmi kapcsolatok révén kerültek a fent említett leletek, 1. erre Verecke... (1975.) 205., 214 Fentebb már említettük, hogy napjainkig kizárólag honfoglalóink sírjaiból, a Kárpát-medencéből ismerjük a leírt, vasszerelékekkel ellátott tegezeket. Miután azonban 895—896. után hazánk területén szinte mindenütt tipikus kísérője már a X. sz. első felére datálható leleteknek is, joggal gondolhatunk arra, hogy vasmerevítőket már etelközi tartózkodásuk idején is alkalmazhattak e fegyver készítésénél. Ennek alapján az említett csernyigovi és kijevei tegezeket is magyar mester művének tartjuk, s így új darabbal bővíthetjük az itteni magyar eredetű tárgyak sorát. Amennyiben Etelköz területéről a későbbiek során ilyen vasveretes tegezgel ellátott sír kerülne elő, valószínűnek tartjuk a magyar törzsszövetséghez való tartozását.

⁴³ Az a feltevés, hogy íj volt minden tegezes sírban, már régóta ismert; LÁSZLÓ GY., A kenézlői honfoglaláskori íjtegez Fol. Arch. 7. (1955.) 119. Újabban FODOR I., Honfoglaláskori sír Doroszlón Com. ArchHung. 1981, 150.

⁴⁴ E. A. KHALIKOVA—E. P. KAZAROV: Le cimetière de Tankeevka In: Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est szerk. ERDÉLYI, I. Studia Arch. 6. (1977.) 21—223. Érdekes, hogy a nyílcsúcsok minden esetben szigorú rendszerességgel az elhunyt jobb csipőjénél vagy combcsontjánál voltak. Tehát a tegezt temetéskor nem oldották le az övről.

A nyilcsúcsok fölött néhány centiméterre ugyanis előkerült itt a tegez fedelét borító csontlemez, valamint a bronz nyakpántlemez, hozzátapadt bőrmaradványokkal.⁴⁵ Fém függesztőfül itt nem volt.

Szakirodalmukban újból és újból visszatérő kérdés, hogy milyen anyagból lehetett a honfoglalók tegeze.⁴⁶ Az oldalpálcák szegecseihez tapadva, Nagyszigeten, valamint az algyői 11. és 25. sírban is bőrmaradványok kerültek elő. E szegecssek 3—5 mm hosszúak, s többnyire bőséges farostmennyiség tapad hozzájuk. A famaradványok azonban nem kéregszerűek, hanem szinte deszkára emlékeztetnek. Az nyilvánvaló viszont, hogy a tegez fala deszkából nem lehetett, hiszen fát sohasem szegecselnek, hanem mindig szegelik, mint jelen esetben is a fenékdesszkákat.⁴⁷ Honnan vannak akkor mégis a vastag farostok? A megoldást talán az adja, hogy a fenékpánttól a nyakpántig (vagy még feljebb, a fedélig) a tegez két oldalán egy-egy faléc húzódott, s ezeket erősítették meg a hosszú vasalásokkal. A bőr- vagy kéregfalat egyébként is merevíteni kellett valamivel, s a vaspálcák önmagukban ezt a szerepet nem tölthették be, hiszen — mint már említettük — nem értek pánttól-pántig, tehát nem alkottak szilárd vázat, keretet.

A szovjetunióbeli leletanyagból ilyen faléc + bőr (vagy nyírfakéreg) szerkezetű tegezeket nagy számban ismerünk.⁴⁸ Ezt a vaspálca — fa alátétlemez — bőr — szegecs visszahajlított vége réteget látjuk valószínűleg az algyői 25. sír egyik vasalása esetében is. Legszebb példánya azonban a Kiszombor-B temető 167. sírjából való. Itt az oldalpálcák alatt hosszan és felismerhetően megmaradtak a faléc darabjai.

Cs. Sebestyén Károly vetette fel, hogy a tegez henger alakú teste oldalt nyitható lehetett, s itt helyezték bele a nyílköteget.⁴⁹ Erre a véleményre jutott László Gyula is.⁵⁰ Sajnos e fontos kérdésben mind a mai napig találgatásokra vagyunk utalva. Az nyilvánvaló, hogy a nyílköteget nem csúsztathatták be felülről, hiszen a nyilak tollazata így tönkremegy, s ezáltal használhatatlanná válik. A fenékdesszkát sem emelhették le, hiszen az hozzá volt szögelve a vaspánthoz, valamint a tegez oldalfalához. Valószínű tehát, hogy oldalt nyitották fel, s utána összefűzték.

A chotschói, pendzsikenti freskókon ábrázolt tegezeken tengelyében egy-egy hosszú pálcát látható. Elképzelhető, hogy a hosszában felhasított oldalfalon a hasíték mentén kis hurkok sorakoztak, s a tegezt úgy zárták le, hogy a hurkokon a fapálcát keresztül dugták.⁵¹ (VI. tábla) *Dienes I.* Magyarhomorogon tárt fel olyan apró kis bronz kapcsokat, amelyek talán kapcsolatba hozhatók a fenti elgondolással.⁵²

⁴⁵ E. A. CHALIKOVA—A. H. CHALIKOV: i. m. 43. (XXVIII. t. 14, 15)

⁴⁶ NAGY G. szerint bőr, vagy bőrrel bevont fa: A magyar középkori fegyverzetéről... (1890.) 294., hasonlóan vélekedik HAMPEL J., Újabb Tanulmányok... (1907.) 40. KADA E. szerint bőr: Talfáji lelet... (1912.) 324. ZICHY I. bőrre vagy bőrvastagságú anyagra gondol: i. m. 160. LÁSZLÓ GY. úgy véli, bőr vagy nyírfakéreg lehet: Adatok... (1940.) 55.

⁴⁷ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 221.

⁴⁸ Ю . С. Худяков: Вооружение... (1980.) ua.; Ю . С. Худяков: Основные понятия оружейведения. In: Новое в археологии Сибири и Дальнего Востока ред. А. П. Погожева (Новосибирск, 1979.) 190—191. ua. Б. Б. Овчинникова Погребение древнетюркского воина в Центральной Туве СА. 1982/3. 215. (рис. 3. 22) ugyanerről С. А. Плетнева: Печенеги... МИА 62. 167-

⁴⁹ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 221.

⁵⁰ LÁSZLÓ GY., A honfoglaló magyar nép... (1944.) 343. ua. Adatok... (1940.) 55—56.

⁵¹ A hurkok vagy kapcsok talán csak a hasíték egyik oldalán voltak, a másikon kis lyukakat vághattak. Összefűzéskor ez utóbbi részt ráhajtották az elsőre, (ezzel a nyílást is elfedték), a hurkokat keresztülűfűzték a lyukakon, s így dugták át rajtuk a pálcát. Természetesen hogy így volt-e vagy sem, ma még nem tudjuk biztonsággal eldönteni.

⁵² DIENES I. — mint azt szíves szóbeli közléséből tudom — arra gondolt, hogy a kapcsokba bőr szíjat fűztek, s a szétnyitható oldalfalat így erősítették össze. L. erről DIENES I., Orosháza... (1965.) 144. Ugyanő hívta fel figyelmemet arra, miszerint ezek a kapcsok túl kicsik ahhoz, hogysem a faléc átférhetett volna rajtuk. Ugy értem azonban hogy — ha a magyarhomorogi tegez esetében

Nagyszigeten (II. tábla), az algyói 92. sírban valamint Szakálháton (V. tábla I) a 19. sírban került elő egy-egy mandulaalakú, 8 cm hosszú vaslemez, amely a pántot felülről fedte, de nem érintkezett azzal, s csak egy szegecs rögzítette, a lemez felső harmadánál. A vaslemez egy gombban végződik, amely felfelé hajlik, s merőleges a tegez tengelyére. Elképzelhető, hogy e lemez valamiféle kapcsolatban állt a tegez oldalának nyithatóságával.⁵³

VI.

Az in situ elbontásakor került elő több olyan vas töredék, amely a tegez szájrészéhez tartozott. Törésfelületeik mentén összeillesztve őket, két vaspálcát kaptunk így. Ezek egybetartoztak a tegez felső harmadában húzódó, előbb tárgyalat oldalpálcákkal. (II. tábla, III. tábla 2) Ezek folytatásaként, a tegez száját oldalról határolták enyhe ívalakban. Mindkettőnek a felső vége kiszélesedő, s az egyiket 1 cm hosszú szög üti át, amely nyilván a tegez fedelét alkotó deszkalaphoz rögzítette a pálcát. A jobb oldali merevítő végéről letört a szög.

Az eddigiekből tehát világos, hogy a tegez felső harmadát és száját körülfogó oldalpálcák a nyakpánttal összeforrasztva és szegecselve, mozdíthatatlan szerkezetet alkottak. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk az algyói 25., 26., 38. és 92. sír esetében, valamint a szakálháti 19. sírnál is. Úgy tűnik, ez általános jellemzője valamennyi eddig ismert honfoglaláskori tegezünknek.

Nagyszigeten a pálcák végződésénél, a nyakpánttól 11 cm-re egy töredékes, 10 cm hosszú, 2,5 cm széles, két lyukkal áttört csontlemez található, amely a sír fenekével 45 fokos szöveget zárt be. Ehhez derékszögben csatlakozik egy szintén töredékes, 4 cm hosszú, 0,5 cm széles, ugyancsak két lyukkal ellátott csontlemez.⁵⁴ (II. tábla, III. tábla 1—2) Hasonló, de ép tárgyak kerültek elő a Csongrádi sugárúti 1. sírból, (ott két hosszú, vékony csontlemez is volt, a szájnylást díszíthették), az algyói 25. sírből, itt a lemezre jobb oldalt egy vaspálca hajlik, amelyet vasszög rögzít a fedéldeszkához. Ugyanitt a 38. valamint a 92. sírban hasonló jelenségeket figyelhetünk meg.

Mint láttuk, a tegez száját oldalról keretező, s a fedelet díszítő csontlemeze derékszögben ráhajló, azt a fedéldeszkához szegező oldalpálcák szerves folytatásai a nyakpánthoz csatlakozó oldalpálcáknak. (II. tábla, V. tábla 1—2) Ebből következik, hogy ezek a csontlemezek semmiképpen sem tartozhattak a tegez ún. „lenyit-

nem is — más tegezekenél elképzelhető ez a pálcás megoldás. LÁSZLÓ Gy. a kun tegezek kapcsán gondolt arra, hogy oldalukon ajtószerű nyílás volt, amit a nyilköteg elhelyezése után összeszűjajztak, és a kioldódástól még két oldalról ráboruló, összeszűjajzott bőrtakaróval védték. Adatok... (1940.) 56. Ez utóbbi elképzelésre emlékeztet PLETNYEVA tegezekrekonstrukciója: Печенеги... МИА 62. ряс. II. KÜRTI B. rekonstruálta a Fehértó B avar temető 12. sírjának tegezeit, amely a testét borító sima, hajlított, két sorban elhelyezkedő csontlemezek alapján oldalról szintén nyitható lehetett: Egy avar tegez rekonstrukciója Acta Iuvenum (Szeged, 1971.) 17—22. (II. t.)

⁵³ Korábban arra gondoltam, hogy a rekonstrukció során feltételeztem, az imént említett kihúzható fapálca fogantyúja lett volna. DIENES I. hívta fel a figyelmemet lektori véleményében, hogy a vaslemezen levő nagy szegecs eleve szétrepesztette volna a vékony fát. Funkcióját jelenleg nem tudom meghatározni, az azonban bizonyos, hogy az említett három sírban e tárgy eredeti helyzetében került elő, s a tegezhez tartozott. A jövőben a tegezek feltárásánál fokozottan figyelniünk kell e vaslemezek elhelyezkedésére.

⁵⁴ A két csontlemez minden bizonnyal eredeti helyzetében állt, hiszen ha az ürge megbolygatta volna, élük nem zárt volna be egymással ilyen szabályos derékszöveget.

ható fedeléhez”⁵⁵ Oldalpálcák vagy csak az egyik (Algyő 25., 38., 92., Kiszombor-B 26., Szakálhát 19 sír), vagy mindkét oldalról ráhajlanak a fedéllemezre (Deszk-D 76., Kiszombor-B 284. sír). A legszebb példája ennek az Orosháza — Pusztai Ignácné-féle tanya 1. sírjából előkerült tegez. Ennek fedelét és mindkét oldalt a száját is csontkeretbe foglalták, s a csontlapokon tisztán kivehető az oldalt felfelé futó, s a fedél burkolatára ráhajló vaspálcák rozsdás lenyomata.⁵⁶

Elsősorban az in situ felvett tegezszájak vizsgálata más, meglepő eredményt is hozott. Már említettük, hogy a nagyszigeti tegez csontfedele 45 fokos szöget zárt be a sír fenekével. Ugyanilyen helyzetben található az orosházi, magyarhomorogi, szakálhádi tegezcsontfedéllemeze is. Kiszombor-B temető 26. sírjából szintén ismert egy vastag (3 mm-es), keskeny csontlemez. Ennek felső, hosszanti élét részúton levágták, irdalták, s így hozzáillesztve a hozzá tartozó széles fedélburkoló csontlaphoz, 130 fokos szöget kapunk.⁵⁷

Eddig kimondatlanul ugyan, de természetesnek tűnt mindenki számára, hogy a tegezcsontfedele, (s így az azt díszítő csont- vagy vaslemez is) vízszintes volt, a tegez tengelyére tehát merőleges. A fentiek alapján azonban úgy tűnik, a fedéllemez 40—50 fokos szöget zárt be a tegez tengelyével. (III. tábla 2, V. tábla 2, VI. tábla)

Zichy I. óta gyökeret vert az a nézet szakirodalmunkban, amely szerint a chotschói freskón ábrázolt tegez tipikus példáját adja annak, hogyan működött a magyar tegez lehajtható fedele.⁵⁸ (IV. tábla 2) Úgy tűnik azonban, a helyzet nem ilyen egyértelmű. Mint láttuk, a tegez szájának vasalása és a fedél csontburkolata mozdíthatatlanul egybe volt erősítve a nyakpánttal és az oldalpálcákkal, s nyomát sem találjuk rajta olyan szerkezetnek (csuklónak vagy karikának), ami a mozgást lehetővé tette volna. Figyelembe kell vennünk, hogy a honfoglalás kori tegez nyaka félkör alakú, tehát ilyennek kellett volna lennie a mozgatható fedél aljának is. Amennyiben ez a fedél merev anyagból készült, lehajtani fizikai lehetetlenség, hiszen ha egy ilyen félkörös szerkezetnek a végei rögzítve vannak, (márpedig rögzítve kellett legyenek, hiszen a feltevések szerint a két sarok csukló körül forgott volna a fedél,) egyszerűen nem lehet azt lefelé megmozdítani.

Ráérezhetett már erre Cs. Sebestyén Károly is, hiszen téglalap alakú tegezfedőt rekonstruált, ami egy szögletes tegeznyakhoz kapcsolódik.⁵⁹ Csakhogy ilyennek nyoma sincs a honfoglalás kori leletanyagban.

A Szovjetunióban kedvező talajviszonyok között sok szerves anyagból készült tegez teljes egészében vagy nagyrészt fennmaradt.⁶⁰ Lehajtható fedeleket azonban egyetlen leletből sem ismerünk. A chotschói és bázakliki kivételével nem találunk ilyet a freskók ábrázolásain sem.

⁵⁵ Szakirodalmunkban szinte általánosnak tekinthető, hogy a fedélborító lemezeket a „lehajtható fedél” részének tekintik. L. erre Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 217—220.; Hasonlóképpen BÁLINT Cs., i. m. 140. Arra, hogy az említett lemezek a fedél mozdíthatatlan részéhez tartoztak, DIENES I. is gondolt, szíves szóbeli közlése szerint. Így rekonstruálta a magyarhomorogi tegezt „A honfoglalástól 1849-ig” c. történeti kiállításon, amelyet 1967-ben rendeztek (MNM. folyosó, 3. tárló.) Szerinte még egy külön lenyitható, lágy anyagú fedél is illeszkedett a tegezszájhoz, amely — mivel maradó alkatrésze nem volt — nyomtalanul elenyészhetett a sírokban.

⁵⁶ DIENES I., Orosháza... (1965.) 144. Az orosházi, valamint a magyarhomorogi in situ kiemelt tegezszájakat DIENES I. szíves hozzájárulásával vizsgálhattam meg. Ezúton is szeretném ezért köszönetemet kifejezni.

⁵⁷ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 15. kép 3

⁵⁸ L. ehhez 55. jegyzet. Elsőként ZICHY I., i. m. 156.

⁵⁹ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 219—220. LÁSZLÓ GY. elutasítja Cs. SEBESTYÉN K. rekonstrukcióját, s visszatér a chotschói mintához: Adatok, ... (1940.) 52.

⁶⁰ Számunkra ebből a szempontból természetesen csak az ívelt nyakú tegezcsontok jöhetnek számításba.

Ettől függetlenül persze a nyilakat valahogy óvni kellett a nedvességtől. A csúcsukkal felfele álló nyilak a kézfejet, ruházatot is könnyen felsérthették.⁶¹ Talán valamiféle bőrhuzatot húztak ilyenkor a tegez szájára, ez megmagyarázná azt is, hogy az ábrázolásokon néha nem különül el egymástól a tegez szája és teste, s a nyilak sem látszanak (L. 19. o.)

Nagyszigeten és Szakálháton a száját keretező bal- illetve jobb oldali vasaláson 2—2 kis vaslapocska van, egymásra derékszögben. Esetleg az imént említett huzat rögzítésére (odakötözésére?) szolgáltak. (II. tábla A, V. tábla I. A) Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy már *Zichy I.* felvetette: a chotschói tegez „lehajtott födele inkább lágy anyagúnak látszik.”⁶²

Utaltunk már a Bolsije Tarhaniban előkerült tegezmaradványokra. A 75. és a 212. sírokból letek egy-egy 10 cm hosszú, 2,5 cm széles trapézalakú csontlemezt, a tegez szájától 20—30 cm-re.⁶³ A szájszerkezetet az ugyancsak előkerült hosszú, vékony csontlemezek alapján, a bócsai tegez mintájára rekonstruálták⁶⁴ a feltárók. (IV. tábla 4—5) Az előbb említett széles csontlapokat pedig a tegez aljára illesztették.⁶⁵ Úgy véljük azonban, hogy ez utóbbi elgondolásuk nem helyes. Ilymódon ugyanis egy 40—42 cm-es tegezt kaptak, ami valószínűtlen. Az itt nyugvó harcosok már hosszú, csontveretes reflexíjat használtak, amihez egy 40 cm-es nyílvesző nagyon rövid lenne. Maguknak a súlyos nyílcsúcsoknak az átlagos hossza 10—12 cm!

Jól ismerjük azonban ezeknek a csontlemezeknek méretben is azonos párjait a honfoglaló magyarok sírjaiból. Csakhogy azok — mint már láttuk — mindig a tegez fedelére voltak erősítve. Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy ott helyezkedtek el a Bolsije Tarhaniban talált csontlapok is. (IV. tábla 5/a) Erre utal az is, hogy a 212. sírből származó darab jól láthatóan *körbe van szegelve*, viszont ha a fenékdeshkához illeszkedett volna, elegendő lett volna egy sor szöggel rögzíteni. Azonkívül a hosszmetzete sem ívalakú, tehát a rajz szerint (IV. tábla 4—5) ívelt nyakú tegez alja négyszögletű lett volna. Ez valószínűtlen, hiszen a nyilak tollazata miatt épp a tegez alja szokott kiöblösödni! Már idéztük a Bolsije Tigani temetőben feltárt 37. sírt.⁶⁶ Itt is a nyílcsúcsok hegyénél került elő a tegez fedelének csont-burkolatlemeze, ami azt bizonyítja, hogy a Volga — Káma vidékén a VII—VIII. században ismerték és használták a csontlappal díszített fedelű tegezt.

⁶¹ U. KÓHALMI K., i. m. 185.

⁶² ZICHY I., i. m. 156. Mindenképpen igazat kell adnunk ZICHY I. megfigyelésének. A sokszor idézett chotschói freskón három tegezes harcost láthatunk. A bal oldali tegezének alsó része hiányzik, fedele két oldalt pedig valószínűleg egy-egy bőrszalaggal van a nyakhoz erősítve. Ezt az is bizonyítja, hogy a két szalag (?) *között* látszik a tegez oldalának anyaga! Tehát semmiképpen sem volt zárt, a tegez száját előlről és felülről egyaránt beborító fedél! A középső harcos tegeze teljes egészében látható. A fedél itt egy hosszú textil (?) csíkon lóg, ami a tegez belsejében lehetett rögzítve, s e textilcsík egyik oldala sem éri el a tegez szájának a sarkát. A jobb oldali harcos tegezének a felső vége hiányzik. Ezek alapján felvethető, hogy — amennyiben volt a magyar tegeznek lehajtható fedele, az csakis lágy anyagú lehetett, semmiképpen sem merev bőr vagy nyírfakéreg. Már az eredeti publikációban megtevesztő A. v. LE COQ rekonstrukciós rajza, amely merev anyagú fedelét sejtette; A. v. LE COQ: *Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens* (Berlin, 1925.) 66. fig. 94—95

⁶³ В. Ф. Генинг-А. Х. Халиков: Ранние болгары... (1964.) 47. (XIII. 20.)

⁶⁴ uo. 48., (рис.14)

⁶⁵ uo. 47.

⁶⁶ E. A. ЧАЛИКОВА—А. Н. ЧАЛИКОВ: i. m. 43. (Taf. XXVIII. 15)

VII.

Lássuk tehát, milyen kép kerekedik ki abból, amit az imént ismertettünk? Milyen lehetett a nagyszigeti és a többi, általunk megvizsgált honfoglaláskori magyar tegez? Röviden összefoglalva, valahogy így festhettek: (V. tábla 2, VI. tábla)

A tegez ovális alját deszkából készítették, (gyakran vaspánttal látták el,) s ehhez szegelték a bőr- vagy nyírfakéreg oldalfalat. Két oldalán a fenékdeshkától a fedélig enyhe ívalakban faléc húzódtott, amelynek a felső harmadát, (néha az alsót is) vaspálcák erősítették. E vasalásokhoz illeszkedett a félköríves nyakpánt is. A nyakpánttól felfelé továbbfutó vaspálcák, amelyek a gallért merevítik, enyhén kifelé ívelődnek. Vagy egy szöggel rögzítették őket a fedéldeszka oldalához — mint Nagyszigeten —, vagy derékszögben ráhajolnak a feedet díszítő csontlemezeire egyik — esetleg mindkét oldalon.⁶⁷ A fedél ferdén állt, a tegez elülső oldala felé hajolva. A szájnylás, a megmaradt díszítések alapján, többnyire négyszög alakú lehetett. Peremét néha vas- (Magyarhomorog)⁶⁸ vagy csontlemezek díszítik (Csongrádi sgt. 1. sír, Algyő 11., 25., 26., 38. sír). A nyilak hegyükkel felfelé álltak, s valószínűleg a tegez testének összefűzhető középső részén helyezték be őket. Hangsúlyozni szeretnénk ezúttal is, hogy a fenti megállapítások *elsősorban* az általunk tüzetesen megvizsgált leletekre vonatkoznak. Az eddig előkerült és kielégítően publikált anyag alapján azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy honfoglaló őseink zöme hasonló szerkezetű tegezt használt. Kisebb-nagyobb eltérések természetesen elképzelhetők, e variánsok felismeréséhez azonban csak újabb, jól megfigyelt és dokumentált leletek segíthetnek hozzá bennünket.⁶⁹

Tekintsük át befejezésül, hogy a fentiekben vizsgált tegez hogyan illeszkedik keleti rokonai közé, mely ábrázolásokkal, régészeti leletekkel hozható kapcsolatba.

Bevezetőnkben már röviden áttekintettük a tegezok változásait, fejlődését, egészen a tak-i-busztáni reliefen megjelenő, alul-felül kiszélesedő típusig. A III—VII. századi szasszanida, posztszasszanida ezüst tálakon ábrázolt harcosok, uralkodók túlnyomó többsége azonban még továbbra is egyszerű hengeres, lefelé keskenyedő, díszített testű tegezt hord, amelyben tollal felfelé állnak a nyílcsúcsok.⁷⁰ Kezükben azonban már feltűnik a hosszú reflexij. Meg kell említenünk, hogy a magyar mester munkájának tartott muzsi, utemilszki tálakon már az alul-felül kiszélesedő formát látjuk a lovasok derekán.⁷¹

A pendzsikenti freskók harcosainak övéről karcsú, lefelé szélesedő testű tegezok lógnak,⁷² amelyek teteje ívalakban záródik. Ez a forma nagy hasonlóságot mutat a klárafalvi avar szíjvégen ábrázolt lovas fegyverével! Pendzsikentre visszatérve: a

⁶⁷ Rekonstrukciós rajzunkon mindkét variációt bemutatjuk.

⁶⁸ DIENES I.: A honfoglaló magyarok (Bp. 1972.) 20. kép

⁶⁹ Azon tegezoket, amelyek szerkezetének legalább egy részlete épen maradt, mindenképpen célszerű lenne in situ kiemelni, hiszen nyugodt körülmények között, restaurátor segítségével sokkal pontosabb, részletesebb megfigyeléseket tehetünk, mint a terepen, s így az anyag forrásértéke sokszorosára növekszik. Természetesen erre az eljárásra nem mindig adódik lehetőség, de legalább minden kis vasdarab helyét pontosan rögzíteni kell a (lehetőleg 1:1 arányú) rajzon, s külön zacskóba tenni. A vasak utólag csak így illeszthetők össze, hiszen törésfelületeik ált. nem egyértelműek, az egy kupacba hányt vasalások pontos helyzetének utólagos megállapítása a fentiek hiányában szinte lehetetlen.

⁷⁰ Я. Смирнов: Восточное серебро (С. Петербург, 1909.) XXVII. t. 55., XXIX. t. 57., XXXII. t. 60., XXXIII. t. 61. Erre már LÁSZLÓ Gy. is felfigyelt: A magyar vadászat őskoráról. In: Régészeti tanulmányok (Bp. 1977.) 315.

⁷¹ LÁSZLÓ Gy., A honfoglaló magyar nép... (1944.) 286. ugyanő: A népvándorláskor művészete Magyarországon (Bp. 1972.) 35. rajz

⁷² A. M. BELENIZKI: Mittelasien — Kunst der Sogden (Leipzig, 1980.) Abb. 25; 30; 31; 34

freskókon a tegezektől sohasem látszanak ki a nyílcsúcsok. De ha csak lépésben közlekednek, mintegy felvonulnak a lovasok! Harc közben mindig egyenes tetejű, galléros tegezeket ábrázolnak, amelyekben hegyükkel felfelé állnak a nyilak. A magyarázat az lehet, hogy a tegez fedelét ilyenkor leemelték.⁷³ Ehhez a típushoz tartoznak a már sokszor idézett chotschói tegez is.⁷⁴ (IV. tábla 2)

Formájukat, szerkezetüket tekintve, ide kapcsolhatók az avar tegez is. Meglehetősen keveset tudunk róluk, néhány szerencsés lelet, ill. rekonstrukció révén inkább a szájszerkezetüket ismerjük.⁷⁵

A VIII. században terjedt el a türkök között az ún. „zsebes tegez” Tuva, Szaján vidékén, és a minuszinszki medencében. Ilyenek kerültek elő Tastik, Ujbat II. sírjaiból is. (IV. tábla 6)⁷⁶ Állandó háborúskodásaik során a tegez méretei megnövekedtek, s nyírfakéregből varrott testüket falécből készült vázzal vagy csont rátétekkel kellett megerősíteni. Gyors lovaglás közben a nyilak azonban kiszóródhattak volna a tegeből, ezért fedelet is készítettek rá. Néha szövetből készült kiegészítő fedelet is alkalmaztak.⁷⁷ Övükhöz kis vaskampókkal erősítették e fegyvert.

Honfoglaló őseink tegeze a legszorosabb rokonságot a volgai bolgárok sírjaiból előkerült leletekkel mutatja. A szájnylást keretező vékony csontlemezek, a felfüggesztést szolgáló szíjelosztó karikák, a függesztőfülek, valamint — ha elgondolásunk helyes — a fedelet borító trapézalakú csontlapok párhuzamai egyaránt a Kárpát-medence X—XI. századi sírjaiból ismeretesek. Feltehető, hogy e fegyver ilyesfajta felépítése szaltovói eredetű,⁷⁸ s végsősoron türk hatásra vezethető vissza.⁷⁹

LÁSZLÓ RÉVÉSZ

ANGABEN ZUM BAU DES KÖCHERS AUS DER ZEIT DER UNGARISCHEN LANDNAHME

Die ersten Beschreibungen des Köchers der landnehmenden Magyaren auf grund der wohl freigelegten Gräbern waren im Anfang unseres Jahrhunderts entstanden. *István Zichy* hat eine ziemlich genaue Rekonstruktion gemacht, und hat auf den orientalischen Figuren, die von der Fachliteratur bis zu unseren Tagen angeführt werden aufmerksam gemacht. *Károly Cs. Sebestyén* verfeinerte die Methode von *Zichy* weiter, und konnte durch die Beobachtung der ausgegrabenen Eisenbeschläge zahlreiche Teilfragen lösen.

Die Tätigkeit von *Gyula László* und *István Dienes* hat mehrere neue wichtige Standpunkte in den letzteren Dezentennien aufgeworfen. Dieses Elaborat versucht die früheren Angaben in Verbindung mit dem Köcher der aus dem Hódmezővásárhely—Nagysziget Begräbnisplatz ausgegräbt ist, wurde zu verfeinern. Unseren Beobachtungen nach sind der ovale Unterteil, des Köchers aus Brett, die Wand entweder aus Leder oder Birkenrinde gemacht worden, und es zogen sich Holzleisten von dem Bodenbrett bis zum Deckel. Das obere und manchmal das untere Drittel waren aus Eisensteben gestift. An diesen Eisenbeschlägen waren die zirkelbogenige Halsbende befestigt. Die sich von

⁷³ uo. 80; 121

⁷⁴ A. v. LE COQ: Bilderatlas... (1925.) fig. 94.

⁷⁵ LÁSZLÓ GY., Études... (1955.) 224—226., (XXXVII—XLI.) KISS, A., Avar cemeteries in County Baranya (Bp. 1977.) 95—96. (XXXVII. 9) TÖRÖK GY., Kora-avar sírok Mórán. Arch. Ért. 81 (1954) 54—59. KÜRTI B., i. m. 17—22. (II. t.)

⁷⁶ Ю. С. Худяков: Кок-тюрки на Среднем Енисее In: ред. А. П. Погожева, Новое археологии Сибири и Дальнего Востока (Новосибирск, 1979.) 202. (рис. 4. 1—2)

Б. Б. Овчинникова: Погребение древнетюркского... (1982.) 215. (рис. 3. 22)

⁷⁷ Ю. С. Худяков: Вооружение... (1980)

⁷⁸ Előkerült egy ilyen típusú tegez Sarkelből is:

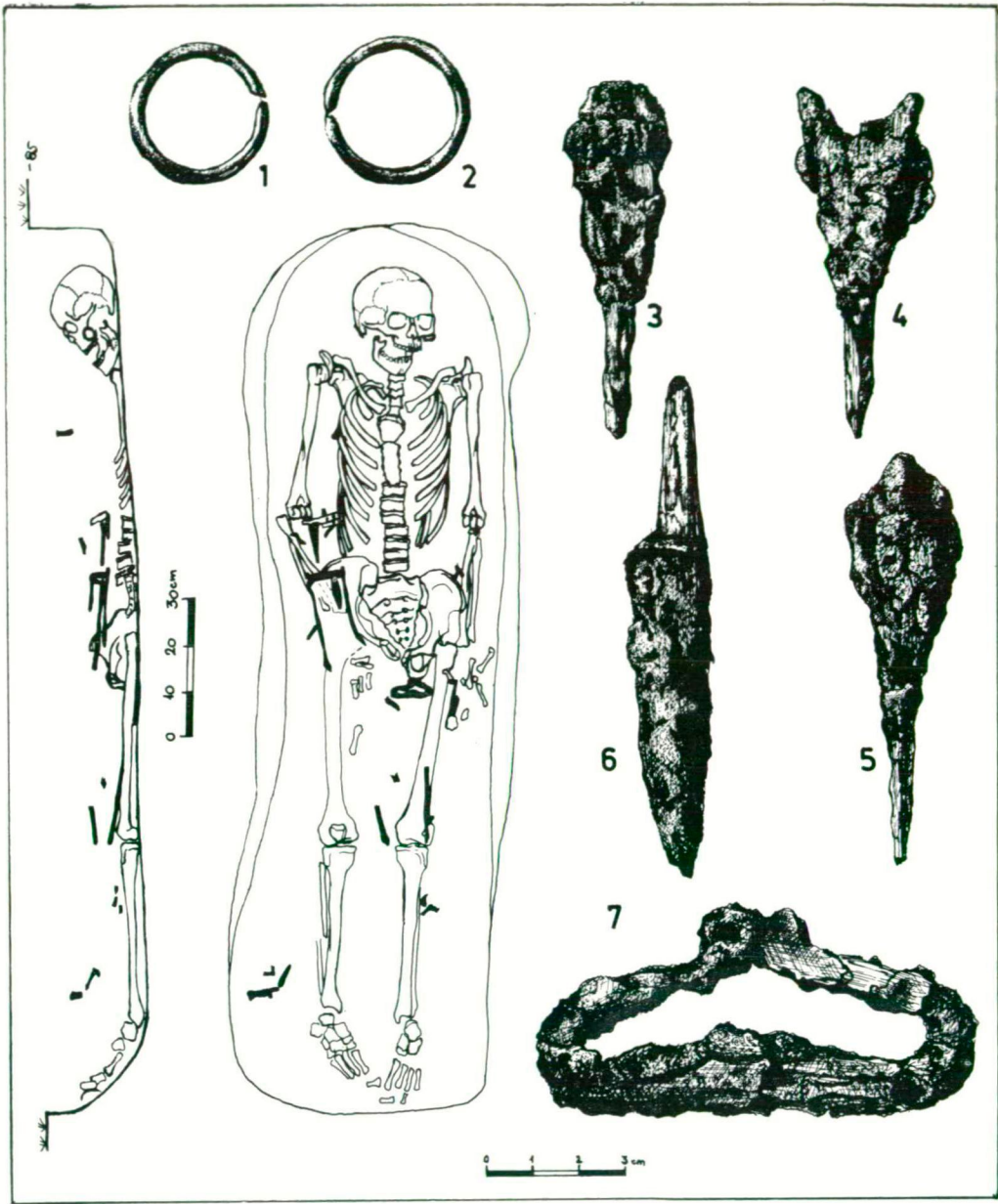
С. А. Плетнева: Салтово-маяцкая культура In: ред. С. А. Плетнева: Степи Евразии в эпоху средневековья. (1981.) 74. (рис. 36.3)

⁷⁹ Ismételten szeretnék köszönetet mondani DIENES ISTVÁNNAK, lektori véleménye nagy segítséget nyújtott számomra mondandóm árnyaltabb megfogalmazásában.

Halsband nach oben weiterziehenden Seitenstäbe wölben sich leicht nach außen. Sie (nämlich die Seitenstäbe) waren entweder an der Seite des Deckelbrettes festnagelt, wie in dem Falle des Fundes in Nagysziget, oder diese Seitenstäbe hängten sich rechtwinkelig über das Knochenplättchendes Deckels, auf einer oder vielleicht auf der beiden Seite, das (nämlich das Knochenplättchen) zur Verzierung des Deckelbrettes diene.

Der Deckel schief, sich auf den Vorderteil des Köchers zu beugend. Die Mundöffnung war aufgrund der aufrechterhaltenen Ornamente wahrscheinlich viereckig, ihr Bord war manchmal von Eisen- oder Knochenplättchen verziert. Die Pfeile standen mit der Spitze nach oben, sie waren möglicherweise an dem zusammenschnürbaren Mittelteil des Köchers eingestellt.

Das Elaborat gibt einen kurzen Überblick der Parallelen in der Sowjetunion, unter denen die Spuren aus dem 8—10. Jahrhundert des Wolga—Kama — Gebietes am wichtigsten sind. Wir empfehlen eine neue Lösung zur Rekonstruktion des Köchers, der im Begräbnisplatz von Bolschie Tar-chani gefunden wurde.

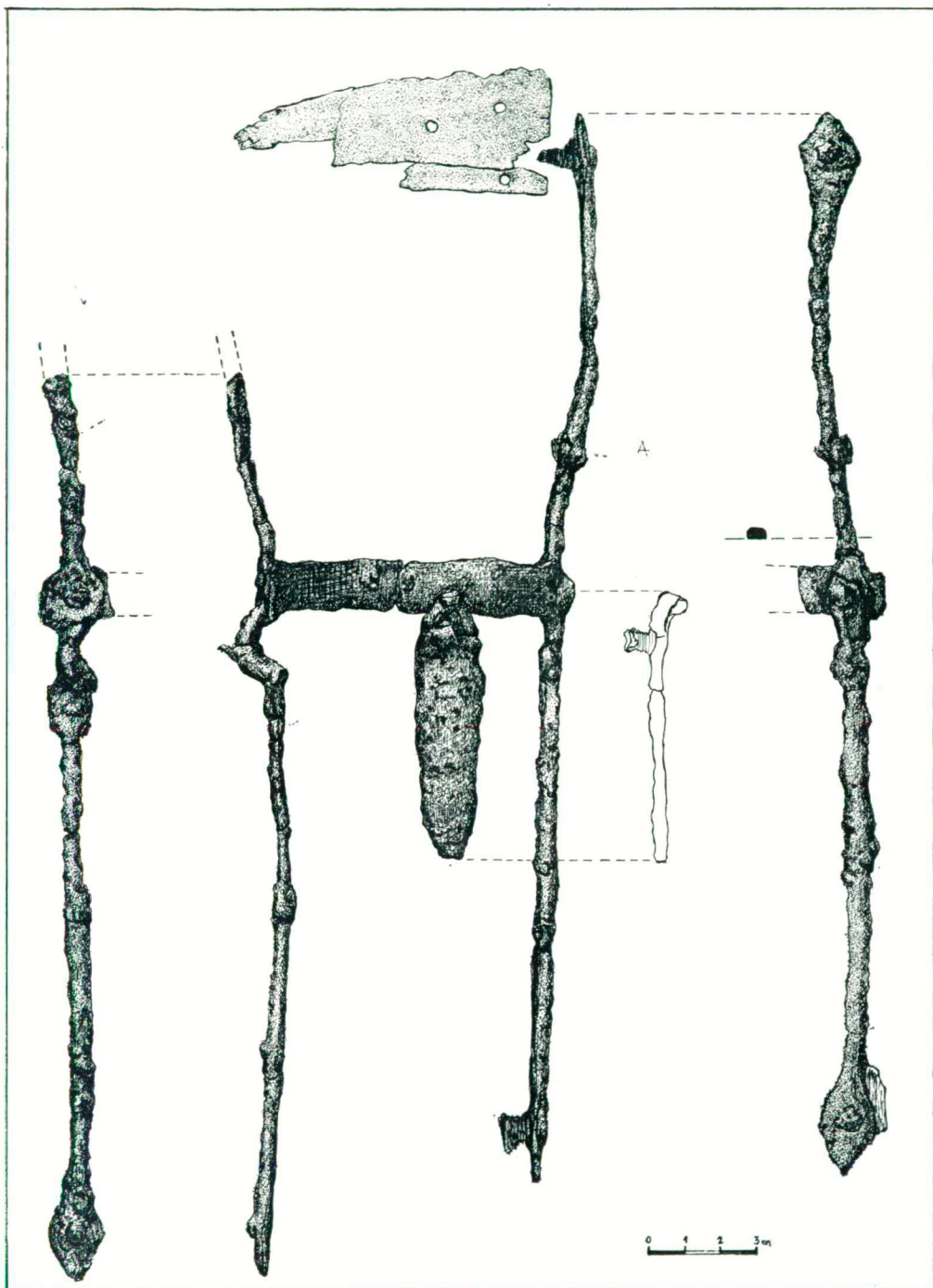

I. tábla Hódmezővásárhely—Nagysziget, 22. sír

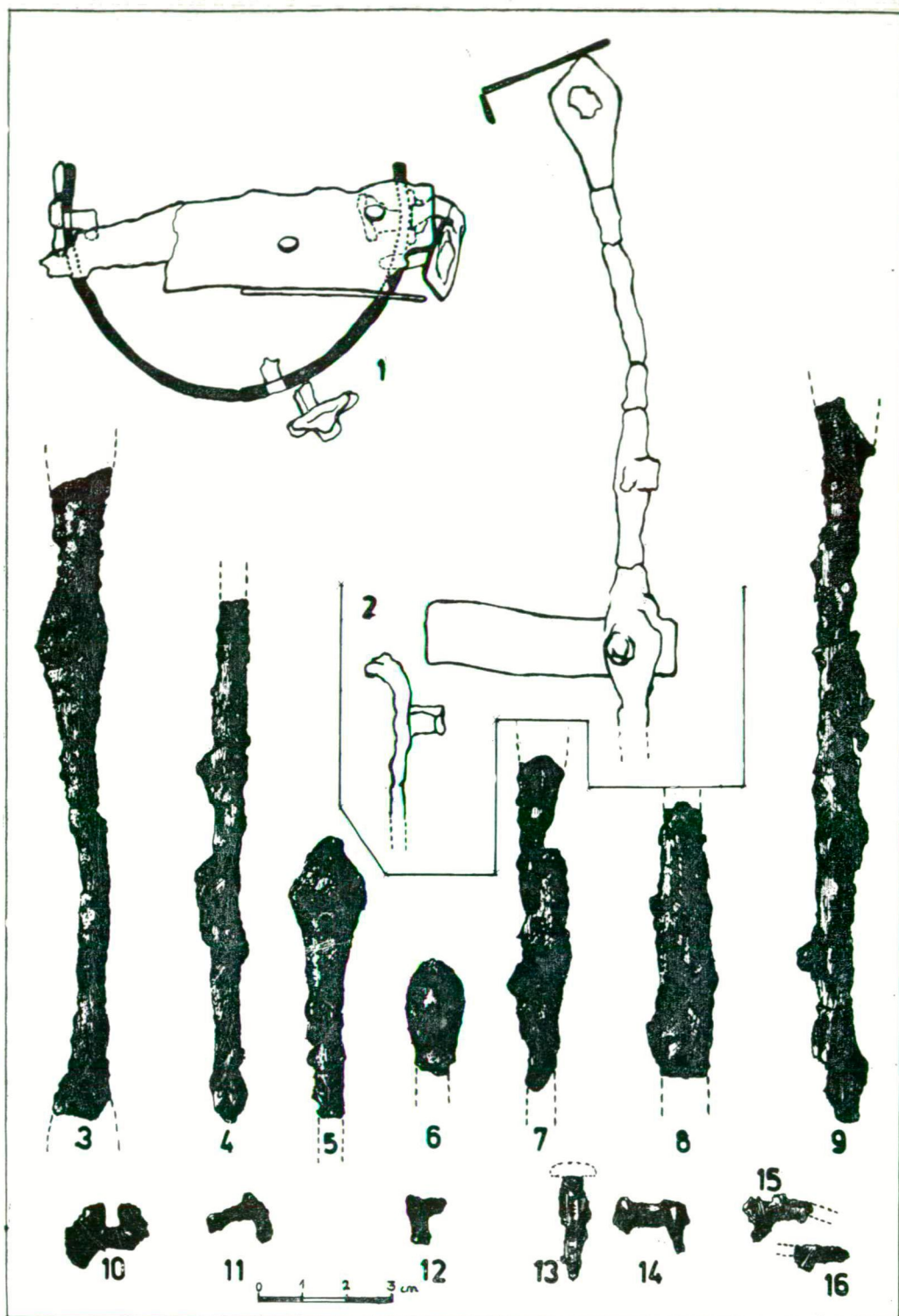
1—2. nyitott ezüst hajkarikák 3—5. vas nyílesúcsok 6. vaskés 7. csiholóacél

Tafel I Hódmezővásárhely-Nagysziget, Grab 22

1—2. Offene silberne Haarringe 3—5. Eiserne Pfeilspitzen 6. Eisenmesser 7. Feuerstahl

II. tábla Hódmezővásárhely—Nagysziget, 22. sír
 A tegez felső harmadának vasalásai
 Tafel II Hódmezővásárhely—Nagysziget, Grab 22
 Eisenbeschläge vom oberen Drittel des Köchers

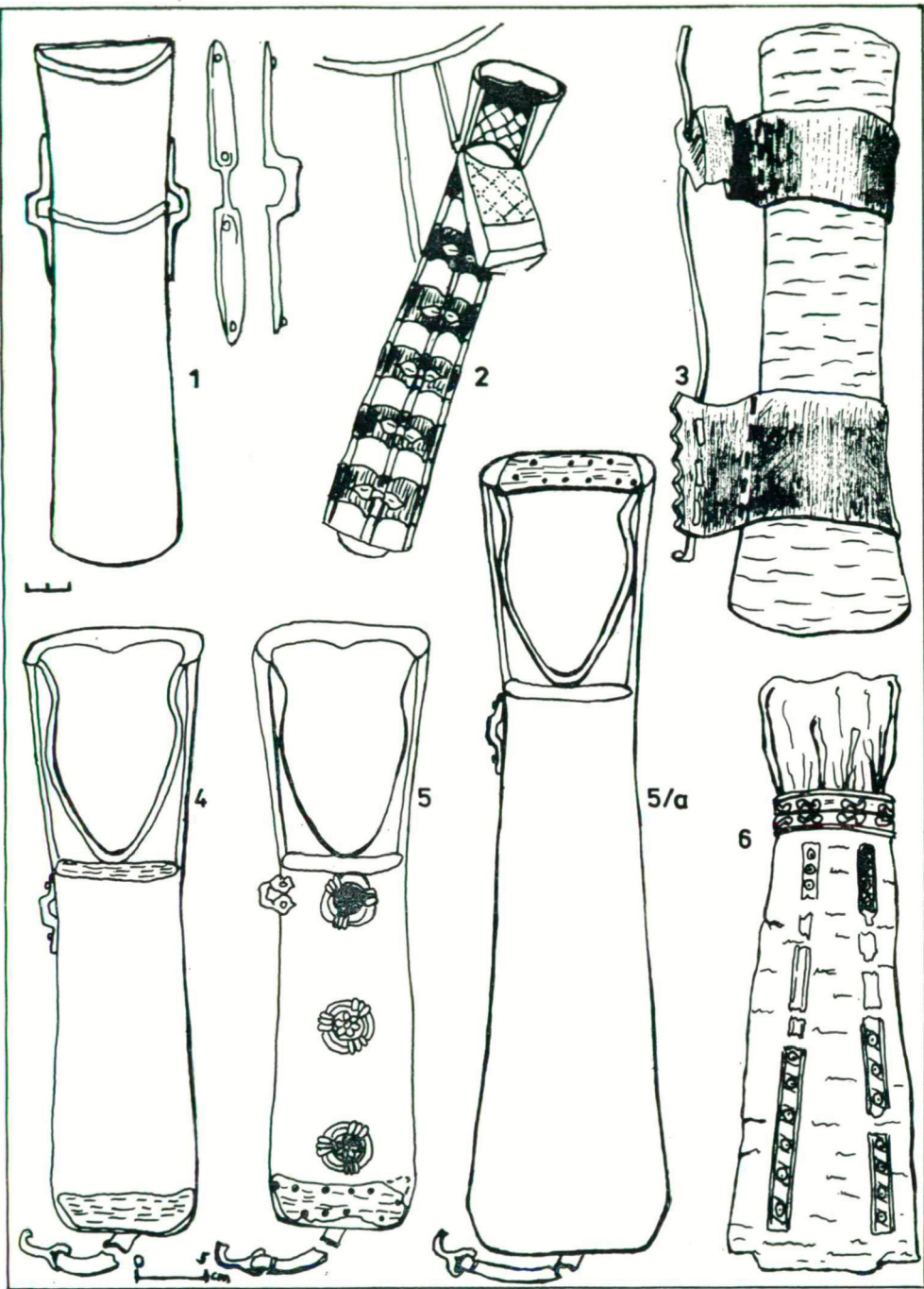

III. tábla Hódmezővásárhely—Nagysziget, 22. sír

1. A tegez felső harmadának felülnézete 2. A tegez felső harmadának oldalnézete
3—16. Másodlagos helyzetben előkerült tegezvasalások

Tafel III Hódmezővásárhely—Nagysziget, Grab 22

1. Oberes Drittel des Köchers von oben 2. Oberes Drittel des Köchers in Seitenansicht
3—16. Eisenbeschläge des Köchers in sekundärer Lage freigelegt

IV. tábla 1. A karanaevoi tegez (Mazsitov nyomán)

2. A chotschoi freskón ábrázolt tegez (A. v. Le Coq nyomán)

3. Tegez Sarkelből (Sz. A. Pletnyeva rekonstrukciója)

4—5. A bolsije tarhani tegez (V. F. Gening- A. H. Halikov nyomán)

5/a. A bolsije tigani tegezek módosított rekonstrukciója

6. Türk tegez Ujbat II-ből (Ju. Sz. Hadjakov nyomán)

Tafel IV. 1. Der Köcher von Karanaewo (nach Maschitow)

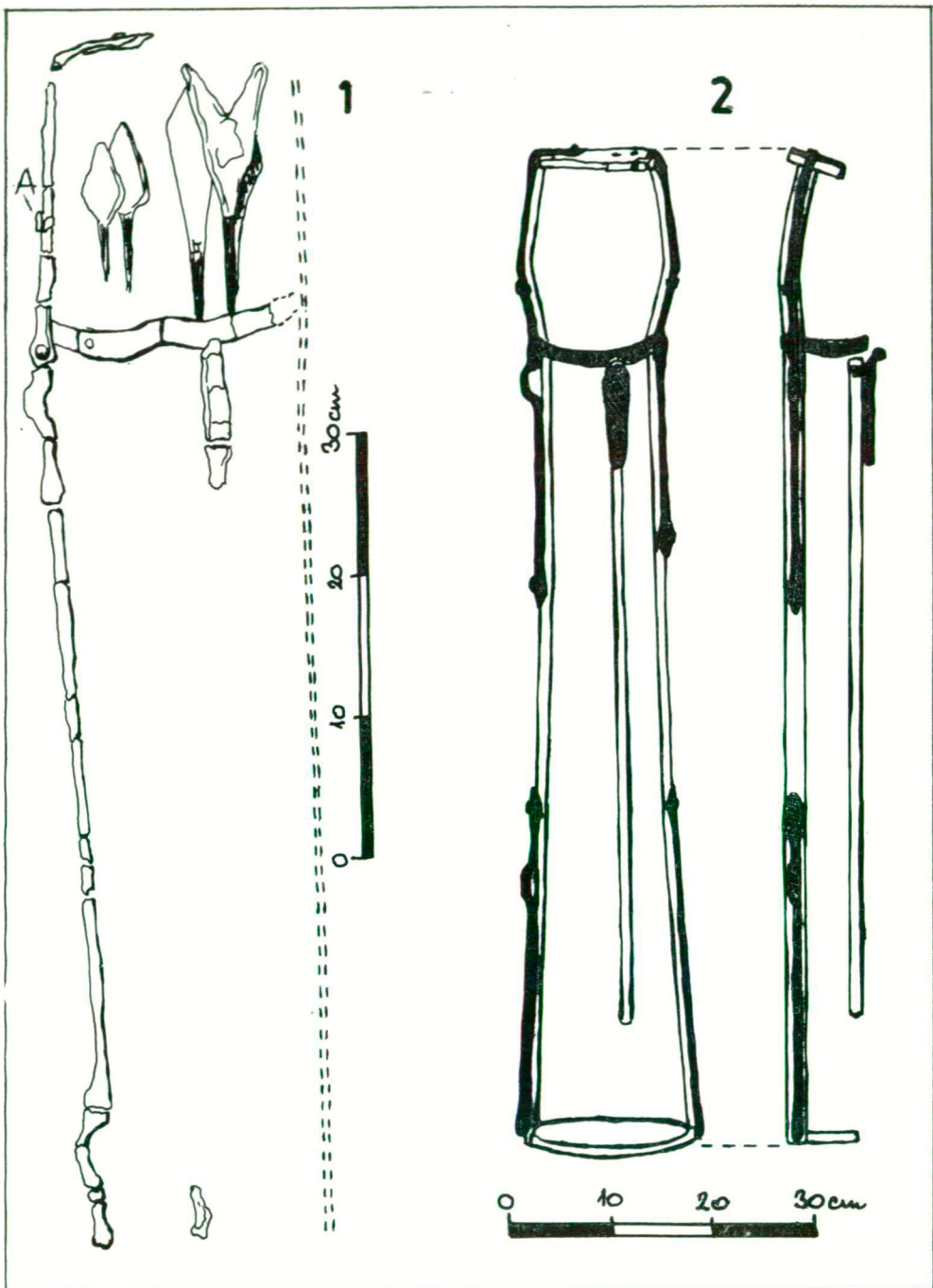
2. Köcher von der Wandmalerei von Chotscho (nach A. v. Le Coq)

3. Köcher aus Sarkel (Rekonstruktion von S. A. Pletnewa)

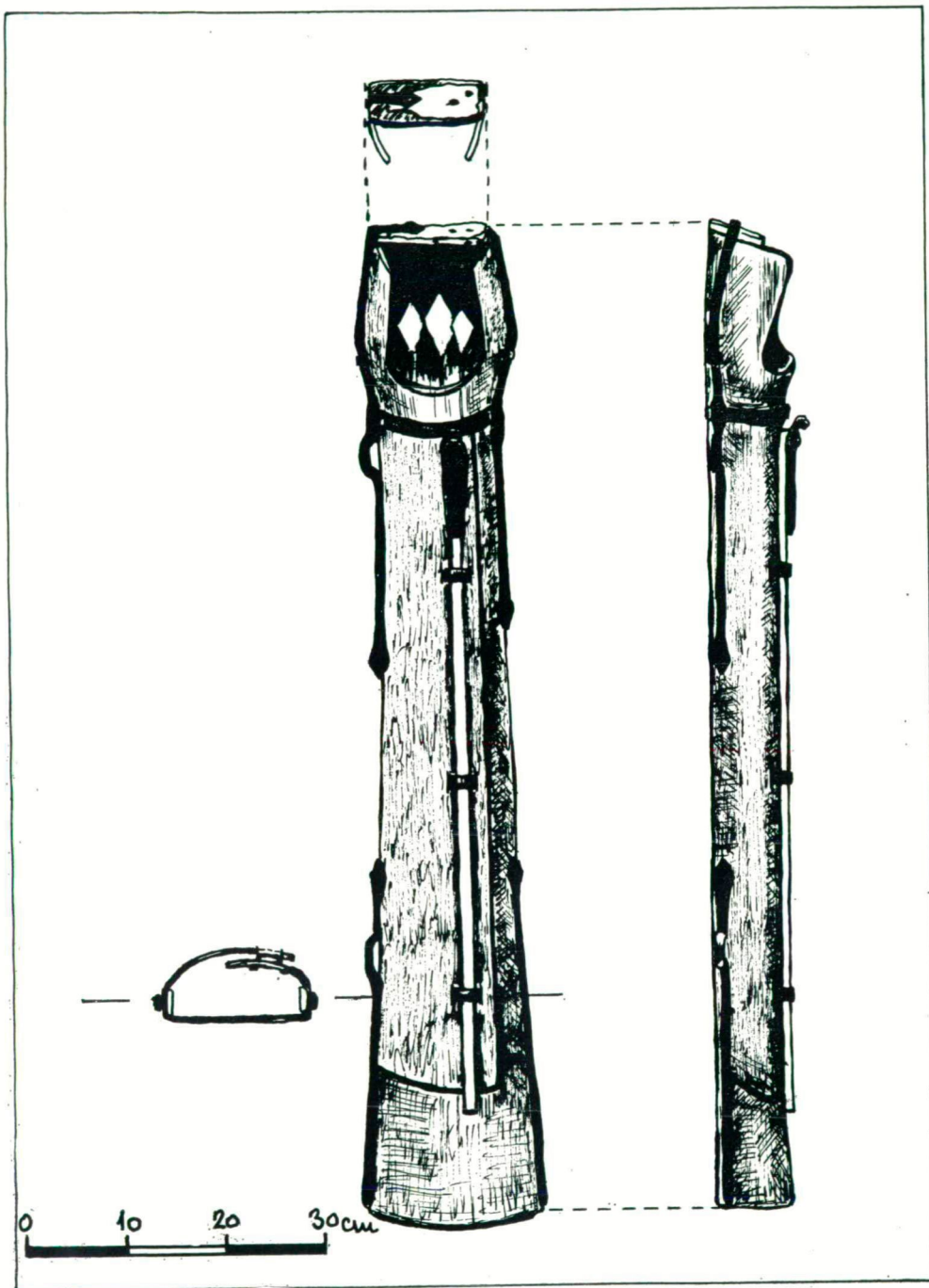
4—5. Die Köcher von Bolschie Tarchani (nach W. F. Gening und A. H. Halikow)

5/a. Modifizierte Rekonstruktion der Köcher aus Bolschie Tigani

6. Türkischer Köcher aus Ujbat II (nach Ju. S. Hadjakow)

V. tábla 1. In situ kiemelt tegez Szakálhátról
 2. A hódmezővásárhely—nagyiszigeti 22. sír tegezőnek rekonstrukciója a vasalások alapján
Tafel V 1. In situ ausgehobener Köcher aus Szakálhát
 2. Rekonstruktion des Köchers aus Grab 22 von Hódmezővásárhely—Nagyisziget
 aufgrund der Eisenbeschläge

VI. tábla Honfoglalás kori tegez rekonstrukciója
Tafel VI Rekonstruktion eines landnahmezeitlichen Köchers